

Інформаційна довідка
щодо проекту Закону України
«Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального
кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних
правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного
стану військової частини або місця служби»
*(реєстр. № 13260 від 05.05.2025)**

Анотація. *В інформаційній довідці досліджуються правові підстави вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства щодо порядку звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, насамперед осіб, які добровільно повернулися до військових частин і продовжили виконання обов'язків військової служби. Зазначені питання досліджуються в контексті пропозицій, передбачених у проекті Закону України (реєстр. № 13260 від 05.05.2025) (далі – законопроект). Розглядається відповідність законопроекту вимогам Конституції України та правотворчої діяльності, основоположним засадам кримінального та кримінального процесуального законодавства, положенням законів України, що регулюють суспільні відносини у сфері проходження військової служби та виконання військового обов'язку громадянами України.*

За результатами дослідження виявлено ризики, які перешкоджатимуть належній реалізації законопроекту під час правозастосовної діяльності та досягненню проголошеної в ньому мети щодо законодавчого забезпечення ефективності досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінальне провадження, воєнний стан, військові кримінальні правопорушення, самовільне залишення військової частини, проходження військової служби, звільнення від кримінальної відповідальності.*

Вступна частина.

Одними з основних завдань кримінального провадження визначено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Із метою виконання цих завдань Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20.08.2024 № 3902-IX було впроваджено нові підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Так, статтю 401 «Поняття військового кримінального правопорушення» Кримінального кодексу України (далі – КК України) доповнено частиною п'ятою, згідно з якою особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби», 408 «Дезертирство» цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби, та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Відповідні доповнення щодо процедури звільнення від кримінальної відповідальності за вказаних обставин впроваджено також у Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України).

Зокрема, встановлений статтею 286 КПК України порядок звільнення від кримінальної відповідальності визначає обов'язок прокурора або суду, у разі наявності підстави для такого звільнення, передбаченої частиною п'ятою статті 401 КК України, отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним або обвинуваченим.

Згідно з частиною першою статті 287 КПК України така згода, разом із письмовою згодою особи на звільнення від кримінальної відповідальності за наявності вказаної підстави, повинна бути додана до клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до вимог частини третьої статті 288 КПК України у випадку встановлення зазначених підстав суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 401 КК України, суд своєю ухвалою, після набрання нею законної сили, зобов'язує невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та зобов'язує звільнену особу не пізніше 72 годин прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби.

Таким чином, виходячи з передбаченого чинним законодавством порядку, юридичною підставою для поновлення вищевказаної особи на військовій службі та продовження проходження нею цієї служби є рішення суду про звільнення такої особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження щодо неї з підстав, визначених частиною п'ятою статті 401 КК України.

У цьому випадку рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності названих підстав та закриття щодо неї кримінального провадження передує (має преюдиціальне значення) подальшому поновленню звільненої особи на військовій службі, її прибуттю до відповідної

військової частини або місця служби та продовженню проходження військової служби.

Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» від 30.04.2025 № 4392-IX (далі – Закон № 4392-IX) передбачено нову редакцію підпункту 1 пункту 7-2 глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII.

Згідно з нею військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини або місця проходження служби чи дезертирували до набрання чинності цим Законом, і військову службу яких призупинено, та які добровільно прибули не пізніше 30 серпня 2025 року до відповідних військових частин (місць проходження військової служби) і висловили готовність продовжити військову службу, командир (начальник) військової частини упродовж 72 годин з дня їх прибуття до військової частини чи місця проходження служби продовжує військову службу, дію контракту, а також поновлює виплату грошового та здійснення інших видів забезпечення; з моменту продовження військової служби таким військовослужбовцям поновлюються пільги та соціальні гарантії, встановлені законодавством України.

Тобто в такому разі підставою для продовження військової служби військовослужбовцями, які самовільно залишили військові частини або місця проходження служби чи дезертирували, є не вищезазначена ухвала суду про звільнення таких осіб від кримінальної відповідальності із зобов'язанням щодо невідкладного поновлення їх на військовій службі, а відповідне рішення командира (начальника) військової частини, прийняте не пізніше 72 годин після добровільного прибуття таких осіб (до закінчення вказаного в Законі № 4392-IX терміну) до військових частин (місць проходження військової служби) та висловленої ними готовності продовжити військову службу.

Однак, такий порядок поновлення на військовій службі не узгоджується із чинним, наведеним вище правовим механізмом звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які самовільно залишили військові частини або місця служби. Передбачений із цією метою в спеціальних нормах КК України та КПК України процесуальний порядок не може бути застосований до категорії осіб, визначених Законом № 4392-IX.

Водночас на сьогодні в законодавстві не визначено процедури звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження щодо військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця проходження служби чи дезертирували, проте після їх добровільного повернення до відповідних військових частин (місць служби) були поновлені на військовій службі їх командирами (начальниками).

Натомість, у підпунктах 2, 3 пункту 7-2 глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено лише, що факт відкриття кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, передбаченого статтями 407, 408 КК України, стосовно військовослужбовця, зазначеного у підпункті 1 цього пункту, не є підставою для

відмови у продовженні йому військової служби та дії контракту; у день продовження військової служби таким військовослужбовцям командир (начальник) військової частини інформує про це в письмовій формі орган досудового розслідування та відповідний орган управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

З огляду на викладене, виникла нагальна потреба усунення наявної правової прогалини, що, своєю чергою, зумовило підготовку досліджуваного законопроекту.

Основна частина.

У законопроекті усунення зазначеної прогалини та досягнення проголошеної мети передбачається забезпечити шляхом внесення відповідних змін до деяких положень чинних КК України та КПК України.

Зокрема пропонується: виключити частину п'яту статті 401 КК України, що встановлює вищезазначену підставу звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які під час дії воєнного стану вперше вчинили кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби») та 408 («Дезертирство») КК України; виключити наведені вище положення статей 286, 287, 288 КПК України, які передбачають процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності зазначених осіб з підстави, передбаченої в частині п'ятій статті 401 КК України; доповнити пунктом 24 Розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» КК України, в абзаці першому якого передбачити, що особа, яка під час дії воєнного стану до набрання чинності цього Закону *«вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з підстав та в порядку, що діяли до набрання чинності зазначеним Законом»*. В абзаці другому цього ж пункту передбачити, що якщо така особа добровільно повернулася до відповідної військової частини (місця проходження військової служби) і продовжила виконання обов'язків військової служби, вона *«звільняється від кримінальної відповідальності, якщо після повернення до військової частини (місця проходження військової служби) продовжила виконання обов'язків військової служби не менше трьох місяців, а у разі скасування чи припинення воєнного стану або звільнення з військової служби за станом здоров'я – незалежно від терміну проходження військової служби після повернення до військової частини (місця проходження військової служби)»*; доповнити Розділ XI «Перехідні положення» КПК України пунктом 20-10, в якому визначити порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження за наявності підстави, передбаченої абзацом першим пункту 24 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» КК України, який дублює чинний порядок, передбачений статтями 286, 287, 288 КПК України. Окрім того, цим пунктом визначити, що за умов встановлення підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбаченої абзацом другим пункту 24 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» КК України, *«прокурор або суд повинен отримати відповідний документ у начальника військової частини (установи)*

про дату і час добровільного повернення особи до відповідної військової частини (місця проходження військової служби) та тривалість проходження такою особою військової служби після повернення», який додається до клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності вказаної підстави.

За результатами проведеного дослідження, підтримуючи необхідність удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України щодо порядку звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та з урахуванням передбачених у законопроекті пропозицій, вважаємо за доцільне відзначити таке.

Підлягає корегуванню термін *«скоєння кримінальних правопорушень»*, який застосовується у назві та тексті законопроекту, оскільки чинним кримінальним законодавством передбачено поняття *«вчинення кримінального правопорушення»*.

Зокрема, згідно з частиною другою статті 1 КК України для здійснення свого завдання «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх *вчинили*». Відповідно до частини першої статті 11 КК України, в якій наводиться поняття кримінального правопорушення, «кримінальним правопорушення є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), *вчинене* суб'єктом кримінального правопорушення».

У законопроекті головним чином пропонується виключити зі статті 401 КК України та статей 286, 287, 288 КПК України положення, які встановлюють підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які під час дії воєнного стану вперше вчинили кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407, 408 КК України, у разі, якщо вони добровільно звернулися із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби, а також за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Вбачається, що вказані пропозиції на сьогодні не мають належних переконливих обґрунтувань.

Так, за даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора, якщо за січень – лютий 2025 року зареєстровано 30888 кримінальних правопорушень щодо самовільного залишення військової частини або місця служби (згідно зі статтею 407 КК України) та 5066 кримінальних правопорушень щодо дезертирства (згідно зі статтею 408 КК України), то за січень – квітень 2025 року зареєстровано, відповідно, 61247 та 9387 таких кримінальних правопорушень.

Тобто лише за два поточних місяці кількість зазначених кримінальних правопорушень фактично збільшилась удвічі, що свідчить про відповідну стійку негативну тенденцію, яка істотно впливає на стан національної безпеки та обороноздатності держави.

У такій ситуації залишається вкрай актуальною необхідність існування надійних правових гарантій для можливості повернення та продовження військової служби особами, які самовільно залишили військову частину або місце служби (насамперед, через наявність ефективної і передбачуваної правової процедури їх звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, визначених законом).

У законопроекті запропоновано доповнити Розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» КК України та Розділ XI «Перехідні положення» КПК України вищенаведеними положеннями про порядок звільнення від кримінальної відповідальності осіб, визначених Законом № 4392-IX, тобто тих, які самовільно залишили військові частини або місця проходження служби чи дезертирували, але добровільно повернулися до відповідних військових частин (місць служби), та були поновлені на військовій службі командирами (начальниками) цих частин; запропонований порядок застосовується до моменту набрання чинності цього Закону.

Однак пропозиції щодо визначення такого порядку в «Перехідних положеннях» КК України та КПК України не повною мірою узгоджуються з відповідними вимогами Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX.

Так, згідно з частиною першою статті 39 цього Закону перехідні положення включаються до нормативно-правового акта у разі, якщо нормативно-правовими актами, що застосовувалися до набрання чинності прийнятим (виданим) нормативно-правовим актом, встановлювався інший порядок регулювання відповідних суспільних відносин. У цьому випадку в чинних КК України та КПК України відсутні будь-які підстави та процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця проходження служби чи дезертирували, але добровільно повернулися та були поновлені на військовій службі командирами військових частин, як це передбачено Законом № 4392-IX. Питання звільнення їх від кримінальної відповідальності чинним законом не врегульовані. Тому зазначені пропозиції стосуються доповнення названих кодексів цілком новими нормами. З огляду на це, вони мають бути включені не до «Перехідних положень», а, відповідно, до Розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» КК України та Глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» КПК України.

Окрім того, у запропонованому законопроекті порядку звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, визначених Законом № 4392-IX, відсутнє положення про те, що рішення про таке звільнення та закриття кримінального провадження щодо цих осіб ухвалюється саме судом. Водночас прийняття рішення виключно судом є основною умовою у всіх випадках звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності nereабілітуючих підстав, передбачених законом.

З огляду на викладене, наразі найбільш оптимальним вважаємо доповнення чинної редакції статті 401 КК України та статей 286, 287, 288 КПК

України положеннями щодо підстав та порядку звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців у випадках, передбачених Законом № 4392-IX.

Отже, вищезазначені пропозиції законопроекту не повною мірою узгоджуються з основними засадами кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також вимогами щодо правової визначеності та структури нормативно-правового акта, встановленими Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX. У подальшому це може перешкоджати належній реалізації законопроекту під час правозастосовної діяльності та досягненню задекларованої в ньому мети щодо законодавчого забезпечення ефективності досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Висновки. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби» (реєстр. № 13260 від 05.05.2025) на сьогодні має вкрай актуальне значення. Водночас окремі його положення містять певні наведені вище ризики, які можуть ускладнити його ефективну реалізацію та перешкоджати досягненню проголошеної в ньому мети.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*